

УДК 343.98 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-1.3>**Вітер Д.В.,**
аспірант*Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз
імені заслуженого професора М.С. Бокаріуса
ORCID: 0000-0003-4564-0610***ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ****CERTAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE USE OF FORENSIC EXAMINATIONS
IN THE INVESTIGATION OF CRIMES
IN THE FIELD OF FINANCING SOCIAL TARGETS**

У статті підкреслено, що злочини в сфері фінансуванні соціальних цільових програм можуть бути різними, оскільки відрізняються способами вчинення, предметом злочинного посягання тощо, однак ці злочини об'єднані тим, що мають корисливу мотивацію дій злочинця. Зауважено, що напрями використання судових експертиз та їх конкретні різновиди під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм залежать, насамперед, від способу вчинення конкретного злочину. Це зумовлює важливість вдосконалення та підвищення ефективності розслідування шляхом розробки окремих методик розслідування злочинів такого типу та експертних методик, що дозволяють якісно провести призначені експертизи. Розроблення таких методик дозволить більш чітко розуміти, які саме судові експертизи та в якій послідовності необхідно провести для з'ясування обставин розглядуваних злочинів. Вказано, що підвищення ефективності використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм має відбуватись у різних площинах, а найбільш актуальними сьогодні є сфери нормативно-правового та науково-технічного забезпечення, що передбачають врахування та широке використання в експертних дослідженнях наукових досягнень. Доведено, що науково-технічне забезпечення проведення експертиз включає запровадження досягнень науки й техніки в практику, оснащення сучасними науковими здобутками, зокрема й технічно-технологічне, а також методично-методологічне забезпечення проведення таких експертиз. Констатовано, що нормативно-правове забезпечення проведення судових експертиз можна умовно поділити на декілька рівнів із виділенням нормативно-правових актів: загального характеру; процесуального або галузевого характеру; відомчим характеру; присвячених проведенню різних (спеціальних) видів судових експертиз, а вдосконалення проведення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм має відбуватись із застосуванням нормативно-правових актів всіх окреслених вище рівнів. Зокрема, це стосується правової регламентації діяльності експерта, його правового статусу та повноважень.

Ключові слова: *судові експертизи, злочини, науково-технічне забезпечення, нормативно-правові акти, окремі методики.*

The article emphasizes that crimes in the field of financing socially targeted programs may be different because they differ in the ways they are committed, the subject of criminal encroachment, etc., however, these crimes are united by the fact that they have a selfish motivation for the criminal. It is noted that the directions of use of forensic examinations and their specific varieties in the investigation of crimes in the field of financing social target programs depend, first of all, on the method of committing a specific crime. This determines the importance of improving and enhancing the effectiveness of the investigation by developing separate methods of investigating crimes of this type and expert methods that allow for quality examinations. The development of such methods will allow a clearer understanding of which forensic examinations and in what sequence should be conducted to clarify the circumstances of the crimes in question. It is indicated that improving the efficiency of forensic science in the investigation of crimes in the field of financing social target programs should take place in different areas, and the most relevant today are the areas of legal and scientific-technical support. It is proved that scientific and technical support of examinations includes the introduction of scientific and technical achievements in practice, equipping with modern scientific achievements, in particular, technical and technological, as well as methodological and methodological support of such examinations. It is stated that the legal support of forensic examinations can be divided into several levels with the allocation of regulations: general; procedural or sectoral nature; departmental nature; devoted to various (special) types of forensic examinations, and the improvement of forensic examinations in the investigation of crimes in the field of financing social target programs should take place with the application of regulations of all levels outlined above. In particular, this applies to the legal regulation of the expert, his legal status and powers.

Key words: *forensic examinations, crimes, scientific and technical support, normative legal acts, separate methods.*

Раніше нами зазначалося, що фінансування соціальних цільових програм може різнитися за джерелами, способами, напрямками та метою відповідного фінансування, а також було виділено два основні різновиди таких програм: соціальна цільова програма у пріоритетних сферах людської діяльності та соціальна цільова програма підтримки розвитку регіону, однак на сьогодні відсутня чітка законодавча регламентація понять [1, с. 11]. Отже, злочини у сфері фінансуванні соціальних цільових програм також можуть бути різними, оскільки відрізняються способами вчинення, предметом злочинного посягання тощо, однак ці злочини об'єднані тим, що мають корисливу мотивацію дій злочинця. Науковцями підкреслювалось, що способи вчинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм можуть бути пов'язаними з незаконним: отриманням коштів, зокрема й бюджетних; витрачанням коштів, виділених на фінансування цільових програм; відшкодуванням отриманих коштів (наприклад, використання фіктивних документів, що містять завідомо неправдиві дані про балансову вартість придбаної першої сільськогосподарської техніки з метою отримання фінансової підтримки) [2, с. 324].

Зауважимо, що напрями використання судових експертиз та їх конкретні різновиди під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм залежать, насамперед, від способу вчинення конкретного злочину. Це зумовлює важливість вдосконалення та підвищення ефективності розслідування шляхом розробки окремих методик розслідування злочинів такого типу та експертних методик, що дозволяють якісно провести призначені експертизи.

Криміналістичні методики, як наголошують науковці, є засобом практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки та криміналістичної тактики, бо поза реальними умовами розслідування конкретних злочинів неможливе їх застосування й використання [3, с. 235]. У своїх наукових працях Р.Л. Степанюк виділяє головні принципи побудови будь-якої окремої методики розслідування: правова, наукова та інформаційно-практична основи. Він акцентує увагу на тому, що до джерел формування криміналістичних методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері, належать правові та наукові джерела, практика відповідної злочинної та правоохоронної діяльності щодо протидії зазначеним злочинам [4, с. 145].

Розроблення методик розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм ускладнена тим, що такі злочини різняться залежно від конкретного виду соціальної цільової програми. Разом із тим необхідно розробити методики розслідування типових злочинів у цій сфері з урахуванням відповідних експертиз та експертних методик, наприклад методики роз-

слідування злочинів у сфері фінансуванні освітніх, медичних, житлових, сільськогосподарських та інших соціальних цільових програм. Саме тому важливим є розроблення методик розслідування корисливих злочинів, наприклад, у системі охорони здоров'я; злочинів, які пов'язані з виділенням бюджетних коштів на молодіжні соціальні цільові програми й програми розвитку регіонів, а також визначення тих видів експертиз, що доцільно призначати під час їх розслідування. Вбачається також доцільним включити до методик розслідування ті види експертиз, які дозволять швидко розслідувати найпоширеніші способи вчинення злочинів, що пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів і незаконним отриманням кредиту, а саме державного цільового, а також ті злочини, що здійснюються під час державних закупівель – у процесі реалізації соціальних цільових програм. Розроблення таких методик дозволить більш чітко розуміти, які саме судові експертизи та в якій послідовності необхідно провести для з'ясування обставин розглядуваних злочинів.

Під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм необхідно брати до уваги й те, на що свого часу вказував Р.Л. Степанюк, – на необхідність розробки окремих методик розслідування злочинів у сфері державних закупівель, а саме: шахрайства, вчиненого в сфері державних закупівель; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем під час здійснення державних закупівель; методику розслідування одержання неправомірної вигоди у сфері державних закупівель; зловживання службовим становищем під час здійснення державних закупівель; халатність, вчинена під час здійснення державних закупівель; службове підроблення під час здійснення державних закупівель [5, с. 115].

Підвищення ефективності використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм має відбуватись у різних площинах, зокрема, найбільш актуальними сьогодні представляються сфери нормативно-правового та науково-технічного забезпечення. Закон України «Про судову експертизу» визначає в якості мети судової експертизи забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [6]. Отже, одним із шляхів вдосконалення використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм має бути визнано його наукове забезпечення.

Слід погодитись із П.Т. Скорченко, який пропонує до наукового забезпечення відносити: наукове тлумачення законодавчих актів із техніко-криміналістичного забезпечення розслі-

дування та розробку пропозицій з їх удосконалення; наукову розробку проектів підзаконних актів, пов'язаних із техніко-криміналістичним забезпеченням розслідування; наукове узагальнення практики використання техніко-криміналістичних засобів і розробку пропозицій з її удосконалення; розробку з урахуванням потреб практики нових техніко-криміналістичних засобів і методів; наукову апробацію приладів і матеріалів, що виготовляються підприємствами різних відомств, для визначення можливості їх використання із криміналістичною метою; наукову розробку прийомів, методів і методик виявлення, фіксації, вилучення й дослідження речових доказів; розробку навчальних програм та методичної літератури з техніко-криміналістичної підготовки кадрів та проведення практичних занять із слідчими, експертами-криміналістами тощо з вивчення нових криміналістичних методів і засобів; вивчення й поширення зарубіжного досвіду з використання в розслідуванні злочинів техніко-криміналістичних засобів [7, с. 35–37].

На переконання одних вчених, наукове забезпечення здійснюється у двох формах: науково-технічне (пошук, вибір, пристосування та використання досягнень науково-технічного прогресу в навчальному процесі); науково-методичне забезпечення (розроблення рекомендацій і створення необхідних умов для прийняття цих рекомендацій) та інформаційне [8, с. 76]. У свою чергу, інші науковці пропонують розуміти науково-методичне забезпечення розслідування злочинів як створення умов для запровадження досягнень науки й техніки у практику, що охоплює апробацію, уточнення умов і порядку застосування, розроблення методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовку користувачів тощо [9, с. 84].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наукове забезпечення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм передбачає врахування та широке використання в експертних дослідженнях наукових досягнень. Крім того, слід погодитись із думкою К.В. Калюги про те, що практична реалізація завдань щодо поліпшення й оптимізації роботи експертів, їхніх завдань та функцій у сучасних умовах убачається в оснащенні сучасними науковими здобутками, новітньою технікою та технологіями, розвитком перспективних напрямів тощо. Він підкреслює, що ефективність застосування криміналістичних засобів у протидії злочинності пов'язується з використанням нетрадиційних вчень (методів) чи нетрадиційного застосування фізіогноміки та френології, дактилоскопії та хіромантії (хірогномії, хірології), габітології, локомоції, одорології, скриберології (почеркознавства), авторознавства та графології, фоноскопії тощо [10, с. 123].

Як окремий напрям удосконалення використання судових експертиз під час розсліду-

вання злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм слід виділити розвиток їх нормативно-правового забезпечення. Так, В.М. Гаращук нормативно-правове забезпечення проведення судових експертиз умовно поділяє на декілька рівнів виділяючи нормативно-правові акти: загального характеру (присвячені питанням визначення правового статусу судового експерта та судової експертизи в Україні); процесуального (або галузевого) характеру (регламентують процесуальні та процедурні питання призначення та проведення судових експертиз у тих чи інших галузях судочинства); відомчого характеру (визначають правовий статус судових експертів та особливості їх діяльності в державних експертних установах різної відомчої приналежності); присвячені проведенню різних (спеціальних) видів судових експертиз [11, с. 41]. Таку позицію необхідно підтримати та підкреслити, що вдосконалення проведення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм має відбуватися із застосуванням нормативно-правових актів всіх окреслених вище рівнів. Зокрема, це стосується правової регламентації діяльності експерта, його правового статусу та повноважень. У зв'язку з обранням Україною Європейського шляху розвитку, що включає в себе серед іншого і роздержавлення (демонополізацію) судової експертизи, що полягає у розвитку інституту приватних судових експертів, представляється необхідним законодавче визначення поняття «судовий експерт». При цьому судовим експертом, на нашу думку, має бути визнано особу, що має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшла відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестована, отримала кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності та склала присягу судового експерта.

Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз чинного законодавства у розглядуваній сфері, слід звернути увагу на певні моменти. Слід погодитись з раціональністю позиції Т.О. Кривцової відносно пропозиції про необхідність закріплення на законодавчому рівні чітко визначених функцій судового експерта-економіста стосовно дозволу надання рекомендацій щодо усунення як вже наявних порушень, так і з профілактики появи нових. Це пов'язано з тим, що під час судово-економічної експертизи судовий експерт-економіст досліджує та аналізує ряд специфічних характеристик та ознак економічного злочину, визначаючи детермінуючі фактори його виявлення. На жаль, результатами проведеного дослідження не цікавляться органи досудового слідства, прокуратури та інші правоохоронні органи, для них головним є факт підтвердження чи спростування існування злочину, а також

підтвердження цього речовими доказами. До таких функцій науковець пропонує віднести: право брати участь у розробці алгоритму дій із розкриття економічного злочину; право на надання розгорнутих профілактичних заходів щодо уникнення економічного злочину; право на безпосереднє дослідження об'єкта експертизи [12, с. 51].

Згідно зі статтею 101 КПК «висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на питання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи», а стаття 102 КПК містить вимоги щодо змісту висновку експерта [13]. Підкреслимо, що в наукових працях небезпідставно вказується на те, що експертиза призначається в тих випадках, коли потрібно застосування спеціальних знань, якими суд не володіє, а якщо суд не володіє спеціальними знаннями з тієї галузі знань, з питань якої проводиться експертиза, то, відповідно, він не зможе об'єктивно оцінити ефективність обраної методики та якість проведеного дослідження (навіть якщо інформація про останнє буде викладена в простій доступній формі) [14, с. 115].

Із цього приводу слушними є думки тих науковців, які вказують на необхідність оптимізації змістовного наповнення дослідницької частини висновку експерта, обмеження його обсягу певними розумними рамками за рахунок скорочення надмірно деталізованих описань, наукових і технічних викладок тощо [15, с. 127]. Реалізація запропонованого, вочевидь, не лише не призведе до зниження якості проведення експертизи, але й позитивно позначиться на строках її проведення, скоротить надмірне навантаження на експертів щодо складання описової частини.

Як висновок, слід зазначити, що злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм можуть бути різними, спрямованими проти власності, господарські, посадові, проти авторитету органів державної влади й органів державного самоврядування, але всі вони об'єднані

тим, що мають корисливий характер. Предмет злочинного посягання має безпосередній вплив на процес доказування під час розслідування подібних злочинів. Процес розслідування таких злочинів вимагає використання різноманітних спеціальних знань. Вибір способу застосування спеціальних знань, а також вибір конкретного виду судової експертизи зумовлюється низкою факторів, серед яких: вид злочину у сфері фінансування соціальних цільових програм (з урахуванням і специфіки відповідної соціальної цільової програми, джерела її фінансування та інших обставин); способи вчинення такого злочину; матеріали, що перебувають у розпорядженні органів досудового розслідування. Також важливим напрямом удосконалення використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм є наукове забезпечення проведення експертиз, яке включає, зокрема, й технічно-технологічне, що передбачає врахування та застосування досягнень науково-технічного прогресу, а також методично-методологічне забезпечення проведення таких експертиз.

Удосконалення (оптимізація) використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм має відбуватися, у тому числі, й на основі вдосконалення на всіх рівнях нормативно-правової бази використання судових експертиз. Окремим напрямом вдосконалення використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансуванні соціальних цільових програм має стати розроблення окремих методик розслідування злочинів у сфері фінансування пріоритетних напрямків людської діяльності та у сфері фінансування соціальних цільових програм підтримки розвитку регіону з урахуванням специфіки кожної окремої групи злочинів. Розроблення таких методик дозволить більш чітко розуміти, які саме судові експертизи та в якій послідовності необхідно провести для з'ясування обставин розглядуваних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Вітер В.Д. До питання класифікації типових способів учинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 10–15.
2. Кікінчук В.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 3. 2013. С. 317–326.
3. Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: курс лекцій (ч. 1). Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 356 с.
4. Степанюк Р.Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник АМСУ*. Серія «Право». № 1(12). 2014. С. 138–145.
5. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 110–115.
6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.
7. Скорченко П.Т. Проблемы технико-криминалистического обеспечения досудебного уголовного процесса : дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 2000. 269 с.

8. Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
9. Бахин В.П., Лисиченко В.В. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений. *Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики*. Киев. 1993. С. 84–87.
10. Калюга К.В. Деякі питання удосконалення експертної діяльності в Україні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналистики*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Ніни Іванівни Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 року). Київ-Маріуполь, 2018. С. 123–125.
11. Гарашук В.М. Проблеми законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналистики*: збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 40–43.
12. Кривцова Т. О. Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю. *Бізнес-Інформ* № 2. 2015. С. 48–53. URL : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-2_0-pages-48_53.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
14. Васильєва Ж.В. Зміст та структура висновку експерта в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3(15). С. 111–116.
15. Каркоцький І.В. Актуальні напрямки оптимізації структури і змісту висновку експерта *Теорія і практика судової експертизи і криміналистики*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Ніни Іванівни Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 року). Київ-Маріуполь, 2018. С. 126–128.